

Bilmemek ve Dile Getirmek Arasında: Psikanalizin Bilinçdışı Öznesi¹

Özge Soysal

«Oradaydı ve artık orada değil, ama aynı zamanda bir sonraki saniyede de: biraz önce orada olmuş olabilirdi –orada olmuş olan artık yalnızca bir gösteren olarak kaybolur». Jacques Lacan, «Position de l'inconscient», Écrits içinde, 1964.

Özneye ve özne üzerine çalışmış Psikanalist Fatih F. Karaman ve Véronique Dufour'un anısına...

Özne, benlik, kendilik, kimlik gibi kavramların bir yandan keskin farklılığı, öte yandan da aralarındaki kesişme noktaları psikanalitik kuram içinde konumlanan analisti ve bu kurama göndermede bulunan diğer disiplinleri kavramsal bir seçim yapmaya zorlar. Öznen bahsederken tam olarak neyi işaret etmektedir psikanalitik kuram? Dahası, Lacan'ın ilk seminerlerinden, 1950'lerden itibaren sertçe eleştirmekten geri durmadığı ego/benlik psikolojisi kuramları ve yine Lacan'ın kuramının farklı evrelerinde, kimi zaman mesafeli, kutupsal kimi zamansa bir nevi sempati ve yakınlıkla tartıştığı “kartezyen özne” kavramı yalnızca psikanalizin adlandırabildiği bu bilinçdışı öznesinden hangi temel noktalarda farklılıklar göstermekte ve hangi asli noktada birleşmektedir?

1950'ler Fransa'sının yapısalcı felsefi ikliminde başlayan ve 60'lı yılların psikanalitik tartışma ortamlarında iyiden iyiye alevlenen “özne” tartışmaları, 70'lerden itibaren bir durağanlık dönemine girse de post-modern söylencelerin özneliliğin ifade ediliş biçimlerinde yarattığı etkilerin sorunsallaştırılmasıyla birlikte 90'lı yıllarda yeniden tahtına oturur ve günümüzde üzerinde giderek daha fazla araştırmanın yapıldığı “toplumsal bağın psikanalizi” alanındaki ana hatlardan biri olarak yerini alır. Şüphesiz ki bu tartışmalarda liberal

¹ Bu yazı *Doğu Batı Düşünce Dergisi*'nin “Psikanaliz Dersleri” sayısında (sayı:56, Şubat-Mart-Nisan 2011) yayımlanmıştır.

ekonominin gittikçe serpilerek tüketim politikalarının ve özneye salık verdiği post-modern “tutkuların” öznenin ruhsal ekonomisinin işleyişi açısından yeri büyüktür². Bununla birlikte yaygın pazar ekonomisinin ürettiği birçok tedavi ve psikoterapi yöntemi kimlik, benlik, kendilik ve kendini gerçekleştirme gibi kavramlara azımsanamaz bir popülerlik kazandırarak, bunları ulaşılması gereken ideal bireysel noktalar olarak tayin etmiş, bilinçdışı öznesine de susmak ya da kendince çırpınmak düşmüştür. O halde, güncel toplumsal söylem(e) biçimlerine eklenen “yeni bir öznenin” doğuşuna mı şahit oluyoruz? Ya da özne, yapı itibarıyla halen bilinçdışı öznesi olarak kurulmaya devam etmekle birlikte, sosyal bağ içindeki “tanınma” biçimlerinin dönüşmesiyle ilişkili olarak var oluşunun temini olan serzeniş ve şikâyetlerini yeni biçimler altında mı duyurmakta? Psikanalitik kuramın gündemine damgasını vuran bu temel soruları tartışabilmek için öncelikle Freudcu keşfin dönemecine gidelim.

«*Wo Es war, soll ich werden*»

Özneyi Freud’un ortaya koyduğu ve “Benlik ve id” (1923) adlı metninde bir yumurta biçiminde şematize ettiği düzenekte nerede aramalı? Çekirdeğini bilinçöncesinin, yani bilinç tarafından öngörülebilir olanın oluşturduğu benlik, Freud’un deyimiyile dış dünyanın gerçekliğinin etkisi altında id’in³ dönüştürülmüş bir kısmını temsil eder. Benlik böylelikle id’de hiçbir sınırlandırma olmaksızın hâkim olan haz ilkesinin yerine, tasarımlar arası nedensellik ve sınıflandırma gibi nesnel bağların hüküm sürdüğü gerçeklik ilkesini koymayı amaçlar. Oysaki Freud bize bu çalışmasında benliğin bütünsel bir kendilik olmaktansa bilinçdışı bir kısmının olduğunu da söyler. Benlik, id’i tamamıyla sarmalamak ya da id’den kesin hatlarla ayırılmış olmak yerine onunla kaynaşmış, iç içe geçmiş gibidir. Bilinmez ve bilinçdışı kalan id ise daha çok bastırılmış olanla birleşmiştir. Bununla birlikte bastırılan, id’in yalnızca kısmi bir parçasını oluşturur. Bilinçdışı bu durumda id’in üzerine taşınmış, id de bizim zaman dışı ve sızılmaz karanlığımız olarak tasarımlanmıştır. O halde diyebiliriz ki

² Jean Pierre Lebrun ve Charles Melman’ın başlattıkları “*ruhsal işleyişin yeni ilkeleri*” tartışmalarıyla gündeme gelen ve Lacan’ın söylem kuramına dayanan *bilinçdışı-toplumsal söylem-öznellik* ilişkisi, R. Gori, R. Chemama, S. Lesourd, G. Pommier gibi psikanalistlerin ve D. R. Dufour gibi felsefecilerin üretimleriyle birlikte hız kazanmıştır. Tüm bu çalışmaları 2006 yılında Strasbourg Üniversitesi Psikoloji Fakültesi Araştırma Ekibi tarafından «*Psikopatolojinin güncelliği: Özne yeni pazar ekonomisine direnebiliyor mu?*» başlığıyla düzenlenen «1. Uluslararası Psikopatoloji ve Sosyal Bağın Psikanalizi» kollokyumu ve «*Liberalizmin hastalıkları? Öznenin günceli, sosyal bağın güncelliği*» (Strasbourg Üniversitesi, 2008) adlı İkinci Uluslararası kollokyumu izlemiştir. 2011’de bir üçüncüsü «Toplum ve Psikanaliz Araştırma Ekibi (SOPSY)» tarafından yine Strasbourg Üniversitesi’nde gerçekleştirilecektir.

³*Altbenlik* ya da *O* diye çevirmek de mümkün ama biz bu yazıda, yazının biçimselliği açısından belirli kolaylıklar sağladığından *id* olarak kullanmayı tercih ediyoruz.

kökensel olarak “*her şey id’di*” ve benlik id’den dereceli olarak farklılaşarak oluştu⁴. Freud’un Türkçeye “İd’in olmuş olduğu yerde benlik meydana gelir” şeklinde çevirebileceğimiz ünlü “*Wo Es war soll ich werden*” formülü kaynağını bu kuramsallaştırmadan almaktadır. Lacanla birlikte farklı bir anlama bürünen bu formüle tekrar dönmek üzere, başta sorduğumuz soruyu yineleyelim: Bu şemada özneyi nereye yerleştirmeli, topolojik modelin neresinde aramalı?⁵ Bilinçte ya da bilinçöncesinde mi? Bilincin dış dünyanın tasarımının yüzeysel bir işlevi, dünyanın, daha doğrusu “benim” dünyanın zihnimdeki öngörülebilir anlamı olduğunu ve bilinçöncesinin de bu anlamın öngörüsünden ibaret olduğunu biliyoruz. Özdeşim, savunma, onaylama, direnç gibi işlevleri olan benlikte mi aramalı? Tam da burada id, adeta arkadan usulca yaklaşır, “buradayım” dercesine benliğin omzuna dokunur ve benlik de parçalarına ayrılır. O halde özneyi id’in kendisinde aramalıyız dediğimiz sefer de tüm yıkıcı ve bilinçdışı etkileriyle Üstbenlik belirir. Sanki özne her seferinde bu düzenden kaçıp gitmiş ya da bir katmanda belirir belirmez, başka bir katmanda yeniden gizlenmiştir. Ama bu kaçışın bize ifade ettiği bir başarısızlık ya da bir tür mistisizm değil, tam tersine psikanalitik kurama özgünlüğünü veren temel-yapısal bir niteliktir.

Aslında özne kavramı Freud’un yalnızca itkilerin ruhsal döngülerini açıkladığı metninde kullandığı bir kavramdır⁶. Ne “kimlik”, “öznellik” gibi kavramlar, ne de “kartezyen özne” kuramı Freud’un başat ilgileri arasındadır. Freud’un keşfi bilinçdışı kuramını geliştirmesinde yatar, özne kavramını psikanalitik olarak kuramsallaştırmasında değil. Bunu Freud’un metinlerini yeniden yorumlayarak ve onların içinden başka metinler üreterek yapacak olan Lacan’dır. Freud için önemli olan ve öncelikli meşguliyetlerini oluşturan şey, bilinçdışının ruhsal bir niteliğinin olduğunu bilimsel olarak kanıtlamak ve bilinçdışının etkilerinin tanınabileceği yeni bir ruhsal düzenleniş inşa etmektir. O da Descartes gibi şüphe ederek, şüpheyi temel alarak başlar. Psikanalizin kökenindeki baştan çıkarma kuramı yani nevrotik hastaların tanıklık ettiği cinsel travmanın ilksel sahnesiyle olan karşılaşma, Freud’un içeriğinin gerçekliğinden şüphe ettiği bir dizi kuramsal sorgulamayı ve yöntemsel seçimi başlatır. Freud, hastaların tanıklıkları ve hakikatin kendisi arasında bir seçim yapmaya

⁴ Benlik adeta öznenin kabuğu gibidir, onu sarıp sarmalayıcı ve deyim yerindeyse “çırılçıplaklığından” koruyucu bir işlevi vardır. Anne ve bebek arasında kurulan ilk temasların, bu kabuğun oluşmasındaki öneminin ne derece büyük olduğunu biliyoruz. Bebeğin bedeninin “ten-bedenden” çıkıp anlam yüklü “haz bedene” dönüşmesini sağlayanın yine anneye değin imgesel ve simgesel işlevler, adlandırmalar olduğunu da. Didier Anzieu’nün *deri-ben* (le moi-peau) kavramı bu anlamda oldukça açıklayıcıdır (D. Anzieu, *Deri-ben*, Metis yayınları, 2008, çev. Nesrin Tura Demiryontan).

⁵ Freud’un kuramsallaştırdığı ruhsal aygıtın topolojik modelinde özneyi bu şekilde aramayı bize esinleyen Paul Ricœur’ün Freud üzerine olan denemesinde *öznenin arkeolojisinden* bahsettiği bölümdür (P. Ricœur, *Yorumla Dair. Freud ve Felsefe*, Metis yayınları, 2007, çev. Necmiye Alpay).

⁶ S. Freud, (1915) “İçgüdüler ve değişimleri”, *Metapsikoloji* içinde, Payel yayınları, 2002, çev. Emre Kapkın & Ayşen Tekşen Kapkın.

zorlanır, zira öznenin söylediğinin doğru olmaması gibi bir ihtimal vardır. Oysaki üzerinde durulacak olan öznenin doğru/yalan söylemesi, analistini yanıltıp yanıltmaması olgusu değil, sözsel ya da bedensel anlatı aracılığıyla kendi öznel hakikatının bir parçasını işaret etmesidir. Böylelikle Freud, nevroitiklerin öykülerine yönelir ve yaşanmış olanın “ruhsal gerçekliğine”, bir diğer deyişle yaşanmış olarak anlatılanın öznenin bilmeksizin ruhsal işleyişinde yinelenen bilinçdışı anlamlarına eğilir⁷. Şüpheyile başlayan yöntemsel seçim burada açığa çıkar. Descartes meditasyonlarına “şüpheyi” temel alarak başlamaya karar verdiğinde, bu şüphe onun kesin olmayan ve anlaşılması güç olan şeylerden emin bir şekilde kaçınmasını sağlayan yöntem olarak belirmiştir. Freud içinse durum farklıdır: Şüphe, özneye dair bir hakikati açıklamak için oradadır. Bu yalnızca bilinçdışının değil ama onun da ötesinde, rüya örneğinin de gösterdiği gibi bilinçdışı bir düşüncenin kesinliğini doğrular. Söz konusu olan bir *buluştur*. Öznenin kaçıp kurtulan, onu beklenmedik bir zamanda hatta zamansızlıkta yanıltan, şaşırtan, sendeleten bir çatlaktan beliren bir buluş. Lacan’ın da söylediği gibi böylesi oluşumlar Freud’u başından bu yana oldukça cezbetmiş ve Freud’un bilinçdışını aradığı yerler de bir yandan en olmadık, öte yandan da en elverişli zamanlarda öznenin bilinçli bilgisinden kaçan düşüncelerinin aniden ama şüphesiz ki önceden yolunu alarak belirledikleri bu yarıklar olmuştur⁸. Özneyi kateden ve ruhsal gerçekliğinden beliren buluş, belirlediği anda kayıp dinamiğini harekete geçirerek tekrar gizlenecek ve öznel serüven içinde bir dizi yeniden buluşa olanak sağlayacaktır.

Bu aslında tam da Freud’un neredeyse tüm yapıtı boyunca öznenin bahsetmeden özneyi düşündüğü yerdir. Özne ne buluşta –çünkü bulduğu an kaybedecektir, ne de olsa dile gelen o kısmı, öznel hakikat dile geldiği andan itibaren hakikat olmaktan çıkmıştır- ne de kaybediştir –çünkü başka bir gösteren aracılığıyla bu hakikat ancak kısmi olarak yeniden belirecektir- ama daha çok bulduğu anda kaybeden, buluşu kayba, kaybı buluşa çeviren salınımın kendisindedir. Freud’un kuramının merkezine aldığı *Trieb*, İtki kavramı bu ikiliğin, tersine çevrilmelerin, yeniden başa döndürülmelerin en iyi örneğini sunar. İtki ulaşmak istediği doyum nesnesini ancak çevreleyebilir. Yanından geçerek dolandığı şey bir yarıktan, çatlaktan ya da diğer adıyla bir namevcudiyetten, öznenin o olmaksızın kurulamadığı, itkisel buluş-kayıp deviniminin teminatı olan eksiklik ve yitikten öte bir şey değildir. Freud’un torununu gözlemleyerek bahsettiği, küçük bir çocuğun elindeki makarayı önce ileriye attığı -

⁷ Freud’a bu imkânı verenin analitik deneyimin bel kemiğini oluşturan “aktarım ilişkisini” kuramsallaştırması olduğunu hatırlatmakta yarar var.

⁸ Bkz. Freud’un ilk ve temel çalışmalarından olan “Günlük yaşamın psikopatolojisi” (1901) ve özellikle de “Özel adların unutulması” bölümündeki *Signorelli* örneği. Bu örnek üzerine Lacan “Formations de l’Inconscient” (Bilinçdışının oluşumları) (1957-1958) Seminerinde uzun uzadıya çalışacak ve birçok katmandan oluşan *arzu şemasının* kurulumuna dayanak sağlayacaktır.

Fort, gitmiş- sonra makarayı yeniden yakaladığı için sevinerek kendisine doğru çektiği –*da*, burada- ve böylelikle de annenin mevcudiyetini/namevcudiyetini zihinsel-ruhsal olarak tasarımıladığı *Fort da* oyununda çocuk ya da özne nerededir? Fırlatma-geri çekme eyleminde midir ya da makarayla olan özdeşiminde mi? Lacanla birlikte öznenin *Fort* ve *da* ikilisi arasında olduğunu, durmaksızın yinelenen *fırlatma* ve *yakalama* eylemlerinde kurulduğunu söyleyebiliriz.

İtkilerin aktif amacının tersine çevrilme (sadizm-mazoşizm, gözetlemecilik-teşhircilik, seyretme-seyredilme vb.) yazgısındaki özne terimi Freud tarafından bu itkisel ikiliğin dönüşümünde, kişinin kendi üzerine yansıttığı dışsal bir bakışın faili olarak kullanılmıştır. Özne bu durumda ne salt aktif bir şekilde eyleyen, ne de salt pasif olarak maruz kalandır. Karşısında bir nesne, bir benzeri bulunması zorunluluğu olmaksızın kişinin kendi içerisine yerleştirdiği bir bakış, bir üçüncü söz konusudur. Böyle bir durumda da özne, bu farklı itkisel konumları alabilen, hazzı tersine çevirerek de yaşantılayabilen, *kendisini* bakılır, duyulur ya da görülür olarak *kılan* ikili hareketin dışsal olduğu kadar içselleştirilmiş failidir de. Diğer bir deyişle özne, orada ve zaten hazır bulunan olarak değil, itkilerin bu dönüşümsel hareketinin bir eşlikçisi olarak belirir⁹. Bu eşlikçi, yine Freud'un bir başka metninde, espri üzerine olan çalışmasında betimlediği öğeler arasında yer alan “dritte Person” yani “üçüncü kişi” olarak karşımıza çıkar. Sözü edilen “üçüncü kişinin” ayrıcalıklı bir önemi vardır, çünkü söylenen bir sözcüğün espri konumuna gelebilmesi yani güldürebilmesi için “üçüncü bir dinleyiciden” geçmesine ihtiyaç vardır. Üçüncü, espriyi espri olarak tanıyan ve söylenilenin alışıldık anlamındaki kaymanın öznel yaratımın bir belirtisi olduğunu onaylayan bir dinleyicidir. Burada söz konusu olan üçüncü kişi ete kemiğe bürünmüş biri olmaktan çok, benzerlerimizle olan ikili değiş-tokuş ilişkisine dışsal, ilişkinin ötekisi olarak beliren kendi içimizdeki bir üçüncü dinleyicidir¹⁰. *Düşünüyorum*'u önceleyen ve *Düşünüyorum*'a eminliğini anında değil de ama işte ancak gülmenin yarattığı o sonradanlık, *après-coup*, etkisiyle verebilen bir *düşünen*.

⁹ Bu hususta, Fransız psikanalist Bernard Penot'nun, özne teriminin Freud'un bu metnindeki kullanımının işaret edebileceği anlamlar ve buradan doğabilecek bir öznelik anlayışı üzerine özel olarak çalıştığını hatırlatmakta fayda var (B. Penot, *La passion du sujet freudien. Entre pulsionnalité et signifiante*, Ramonville Sainte-Agne, Érès, 2001).

¹⁰15 yaşındaki otistik bir çocuğun “sıra dışı hayatının” anlatıldığı Mark Haddon'un “Süper iyi günler” romanı, psikotik yapının espriyle olan o imkânsız ilişkisini, zıt anlamların, benzerliklerin, kısaltmaların, anlam kaymalarının kavranamamasının, aksine bu tür dil oyunlarının katı ve kaygı verici şekilde algılanmasının özneliğin oluşumunda yara alan ve aslında yerine hiç yerleşememiş bu *üçüncü dinleyenle* nasıl da bağlantılı olduğunu hem keyifli hem de çarpıcı biçimde ortaya koyan bir roman (M. Haddon, *Süper İyi Günler. Ya da Christopher Boone'un sıradışı hayatı*, Türkiye İş Bankası yayınları, 2010, 2. baskı, çev. Övgü İçten).

Arzunun ve Sözcelemenin Öznesi

Lacan, Freudcu bilinçdışı keşfin sonuna kadar gider ve bilinçdışının, özneyi oluşturma işlevi için gelen gösterenin bıraktığı izde, açtığı yarıktaki beliren, yani öznenin bölünmüşlüğünde ortaya çıkan bir kavram olarak kurgulandığını ifade eder¹¹. Freud'un başından bu yana ilgilendiği rüya, dil sürçmesi, unutma, espri gibi *buluşlarsa* öznenin nedeni olan gösterenin doğurduğu arzusun yüzeye çıkışlarıdır –özne kendi kendisinin nedeni olmamakla birlikte bilinçdışında varlığını yaşam-ölüm itkisi, haz-hoşnutsuzluk, arzu-zevk (Jouissance) arasında bölen gösterenin izini taşır. Bilinçdışının Lacancı yorumu gösterenlerin saf halde eklemeli olduğu bir düzlemdir. Freud'un içeriğini şey tasarımları ve birincil süreçlerle tanımladığı bilinçdışı düşünce, gösteren ve metafor-metonomi terimleriyle Lacancı ifadedeki yerini bulur. Bununla birlikte gösteren, “şey tasarımlarından” farklı olarak dışsal bir nesneye yaptığı gönderimde değil, diğer gösterenlerle olan ilişkisi içinde önem kazanır ki bu ilişki gösterenler arası bir *bağı* imlediği kadar bir *kopuşu* da imler¹². Çünkü eşzamanlı olarak özneyi ve bilinçdışını belirleyen gösteren, Gerçek'in kendisiyle yani indirgenemez bir “anlam-olmayışla” damgalanmıştır. İnsanoğlunun nevrozunun, Oidipus karmaşasının da ötesinde duran Gerçek kavramının ileri sürülmesi, bilinçdışının yalnızca bastırılmış olana özdeş olup, analitik kürde bilinçli hale gelmediğinin ama aynı zamanda ondan zevklendiğimiz de (Jouir) de –yinelemeler bunun bir örneği değil mi?- bir ifadesidir. Bilinçdışı düşüncenin öğeleri de ancak, Freud'un itki kuramında betimlediğine benzer şekilde, Lacan'ın *Şey* olarak adlandırdığı Nesneyle olan başarısız karşılaşmada açılan oyuğu/deliği kuşatmaya, çevrelemeye gelebilirler. Bu gerçekleşmemiş karşılaşmada yitirilen nesnenin düşüşü, bir gökçisminin yüzeyde açtığı bir oyuk gibidir adeta ve işte bilinçdışı gösterenlere düşen de ruhsal arazide açılan bu oyuğun kenar çizgilerini, hatlarını belirginleştirmektir. Öyleyse bilinçdışından kaynaklanan oluşumlar, öznedeki açılan ve bu sayede onu bilinçdışı öznesi olarak kuran oyuğu/bölünmeyi her seferinde *buluş* ya da *septom* adı altında benzersiz ve

¹¹ J. Lacan, (1964) “Position de l'Inconscient”, *Écrits II*, Paris, Seuil, 1999, s. 309-330.

¹² Burada özneyi kuran iki temel kopuş söz konusudur. Bunlardan ilki gösteren zincirinin yaşantılanması imkânsız olarak tanımlanan, tamamen simgeselleştirilmesi mümkün olmayan Gerçek'ten koparak oluşması yani Simgesel düzlemin Gerçeğin düzleminden ayrılmasıdır. İkincisiyse, bu ilk kopuştan doğan gösteren zincirindeki her bir gösterenin bir diğer gösterenden kopmasıdır ki bu da Simgesel düzlemlerle İmgesel düzlemin birbirinden ayrılması anlamına gelir. Bu üç farklı düzlemin birbiriyle yan yana değil de iç içe geçmiş biçimde bağlanmasının özneliliğin bir teminatı olduğunu söyleyebiliriz. Zira psikotik yapılanmalarda da bu üç düzlemin varlığından bahsedilebilir ama nevrotik yapıda olduğu gibi üçü de birbirinin içine geçerek eklemeli olarak değil, yan yana zincirlenmiş, dolayısıyla da biri diğerinden kopuk halde bulunur. Lacan'ın adlandırdığı “Sinthome” (1975-76) bu bağlamda adeta dördüncü bir düzenek gibi işleyecek, *J. Joyce ve yazı* örneğinde olduğu gibi bu üç düzeneği birbirine bağlayan ek bir halka işlevi görecektir. Söz konusu olan işleyiş salt psikotikler için değil, nevrotikler için de geçerlidir ki bu da *septom-buluş* kavramının yapısal önemini vurgular.

yaratıcı bir şekilde yeniden üretirler. O halde diyebiliriz ki gösterenin dilbilimden farklı olan bu Lacancı kavramsallaştırması, bilinçdışı özne kuramından ayrılamayacağı gibi, özne kuramı da arzu kuramından bağımsız düşünülemez. Bilinçdışını ve özneyi kuran işlemci gösterense, bu gösterenin gösterileni arzu ve kastrasyondur.

Lacan, 1964 senesinde verdiği Seminerinin¹³ farklı etaplarında Freud ve Descartes arasında bir karşılaştırma yapar ve birçok kez Freud'un yönteminin başlangıç noktasının öznenin eminliğini temellendirmek anlamında kartezyen olduğunu saptar. Kim aktarılan rüyaların olduğu gibi hatırlanıp aktarıldığından şüphe etmez ki? Ya da değiştirilen, çarpıtılan, unutulmuş, atlanılan, eklenen, hatırlandığı halde dile getirilmeyen ve her anlatışta yeniden ve yeniden yaratılan öğelerinin olduğundan? Şüphe, öncelikle Freud'un kendi rüyalarından şüphe etmesiyle ve ona bu rüyaları gördürenin ne olduğunu araştırmasıyla başlar. "Şüphe, onun eminliğinin bir dayanağıdır" diyecektir Lacan. Ne de olsa psikanalizin keşfinin ilk zamanlarında söz konusu olan Freud'un kendi rüyalarıdır. Bununla birlikte, öncesinde de belirttiğimiz gibi Freud için bu şüphe bilinçdışı bir düşüncenin orada olduğunun ve her zaman bilince gelirse de -ya da olumsuzlama, yâdsıma şeklinde gelse de- yolunu aldığının bir eminliği olarak karşımıza çıkar. *Rüyaların Yorumu*'undan (1900) itibaren her "emin değilim, şüphe ediyorum" önermesi kaçınılması gereken değil, önemle korunması gereken bir işaret olarak yorumlanır¹⁴. Bu işaret öznenin gizil, bilinçdışı hakikatine dair bir işarettir ve söz konusu olan da metafizik söylemde olduğu gibi bütüncül ya da felsefinin alanında belirttiği gibi hem bütüncül hem de kısmi bir hakikat değil, psikanalitik söyleme yani bilinçdışı kuramına özgü olan yalnızca kısmi bir hakikattir. Freud ve Descartes bu şüphe edemeyeceğimiz eminlik noktasına ulaşmak anlamında aynı başlangıçtan yola çıksalar da Freudcu şüphe kartezyen şüphenin aksi yönünde işlev görür. Descartes rüya deneyiminden bilgilerimizin bizi yanıltan en aşikâr tanığı olduğu sonucuna ulaşırken, Freud tam tersi bir sonuca ulaşır. Rüya bizi şüpheye düşürdüğü oranda, orada olduğundan emin olduğumuz bilinçdışı bir düşünce vardır. Lacancı ifadeyle Freud'un "*düşünüyorum*"u yerleştirdiği ve öznenin belireceği yer de burasıdır. Uykudayken ve rüya görürken benim yerime kim düşünüyor? Semptomundan bahseden "ben" olsam da semptomumun benden habersiz de konuşmasını devam ettiren şey nedir? "(...) bu bilinçdışı alanda, orada, özne yerindedir" diyerek ekleyecektir Lacan: "Ben size özneyi dünyaya dâhil edenin Freud olduğunu

¹³ J. Lacan, (1964-65) *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seminer VII. Kitap, Paris, Seuil, 1973.

¹⁴Psikanalist Octave Mannoni'nin "Biliyorum ama yine de..." olarak adlandırdığı eşsiz makalesi (1969) ve Freud'un 1925 yılında kaleme aldığı, Türkçeye "*İnkâr*" olarak çevrilen "*Die Verneinung*" metni, savunma düzeneklerinin işleyişinin öznellik, yapı ve patolojiyle olan ilişkisini ortaya koyması açısından asli çalışmalardır.

söylemiyorum (...) çünkü bunu yapan Descartes'tır. Ama Freud'un özneye şunu söylemek için yöneldiğini söyleyeceğim –yeni olan budur- *Burada, rüyaların alanında, evindesin. Wo es war, soll ich werden*"¹⁵.

Lacan, Freud'un bu ünlü cümlesini "O'nun [id'in] olmuş olduğu yerde, ben [je] orada özne olarak ortaya çıkmalıdır" şeklinde yeniden tercüme eder. Ve Freud'un yönteminin kartezyen olduğunu saptamasından itibaren de Lacan'ın psikanalizde öznenin konumunu sorguladığı en temel çalışmalarından biri olan "*Bilim ve hakikat*" metni ortaya çıkacaktır.¹⁶ Lacan, bu çalışmasında birçok fırsatta psikanalizde gerçekleşen öznenin ilk kez "kartezyen özne" adıyla doğan bilimin öznesi olduğunun ve bu kartezyen buluş olmaksızın Freud'un bilinçdışı keşfedemeyeceğinin altını çizer. Psikanalizde beliren özne, *düşünüyorum öyleyse varım*'dan bir başkası değildir. Ancak, *Wo es war* yani oluşun olageldiği yerle, özne olarak eminliğe ulaştığımız *soll ich werden* anı arasında zamansal bir mesafe vardır ki bu da Freud'un bilinçdışı oluşumların etkilerini belirledikleri anda yani Descartes'in varlığın yargısına ulaştığı *anındalıkta* değil, *sonradan* keşfetmesinden ve anlamlandırmasından başka bir şey değildir. Bu durumda *varım*, ancak *düşünüyorum*'un bir etkisi yani gösterileni olabilir: *düşünüyorum: "öyleyse varım"* Lacan'ın *varımı* tırnak içine alarak önerdiği yazma biçimidir. Çünkü özneye dair her türlü bilgi ya da düşünce, yalnızca onun nedeni olan sözün aracılığında temellenebilir ve öznenin eminliği de onu kuran nedenini sözün kendisinde üstlenmektir. Sözün, arzunun dünyasına girmiş öznenin her eyleminde üstlenmek durumunda olduğu şey, bilinçdışı öznesini kuran Öteki'nin etkileri olan arzu ve kastrasyondur. Bu da Descartes'in tabiriyle kötü cinden kaçamayan psikotiğin üstlenemediği şeydir; bir diğer deyişle psikotiğe eksik olan, öznel eylemlerini güvence altına alan bir öznenin olmayışıdır. O halde öznenin eminliğine ulaşmasından önce Öteki'nin tanındığı arzu ve kastrasyon dünyasının içine girmesi gerekmektedir, zira öznel hikâye ya da sözün aracılığıyla her seferinde yeniden düğümlenen öznel metin ancak bu sayede yazılabilir. Bu da bilinçdışı öznesinin yapısal olduğu kadar etik bir noktasına da işaret eder. Etik bir noktadır, çünkü her seferinde varılan eminlik, arzunun Öteki'nin arzusu olduğunun bir eminliğidir; bu anlamda da varlık Descartes'in istediği gibi kendilik bilincinin bütünsel ve bölünmez olarak ortaya çıktığı salt bilinçli düşünceden ibaret olamaz. Psikanalizin *var-saydığı* özne, kökensel olarak kartezyen olmakla birlikte ne sadece söze, eyleme ne de onu temsil eden gösterene indirgenemez. Şimdide güncel olan hiçbir gösterenin özneyi tek başına temsil edemeyeceği gibi –o halde özne salt imgeselin düzleminde olan şimdiye, güncele indirgenemez- her biri özneyi bir başka gösteren için temsil

¹⁵ J. Lacan, (1964-65) *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, s.55.

¹⁶ J. Lacan, (1966) « La science et la vérité », *Écrits II*, Paris, Seuil, 1999, s. 335-358.

eder. Öyleyse bilinçdışı öznesinin olduğunu *varsaymak*, “sözcenin öznesiyle” “sözcelemenin öznesini” birbirinden ayırmayı gerektirir ki bu da öznenin onu söyleminde temsil eden gösterenlere (kendi ismi gibi, “ben” gibi, kimi mekânsal/zamansal gösterenler gibi) sıkı sıkıya özdeşimiyle, bu gösterenleri harekete geçiren, söyleminde birbirlerine eklemlemeye çağıran bilinçdışı arzu dinamiği arasındaki ayrımı işaret eder.¹⁷ Bu anlamda Lacan’ın Descartes’ın öznesine yaptığı çağrı, *Cogito*’nun evine, asıl gerçekleştiği yere yani bilinçdışına girmesi çağrısıdır. *Wo Es war, soll ich werden* böylelikle bir başka yorumunu daha bulmuş olur: “Bilinçdışının olmuş olduğu yerde, orada, özne oluşmalıdır”.

Öznenin kendisine yabancılaştığı yer: Benlik

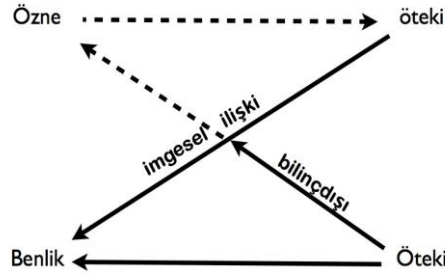
Freud’un “*Wo Es war soll ich werden*” cümlesinde benlik (Ich) olarak adlandırdığını Lacan’ın özne olarak yorumlaması ve tercüme etmesi şaşırtıcı değildir. Bunun birincil nedeni, Lacan’ın Freud’un kimi temel metinlerinde dayanaklarını bulduğu ama Freud’un kendisinin açıkça ifade etmediği temel bir takım kavramsal ve düzlemsel ayrımları (Simgesel-İmgesel-Gerçek) yapmak, ikinci nedeni Freud’un kuramını Ego psikolojisinden belirgin bir şekilde ayıracak kuramsal zemini sağlamlaştırmak ve bunun dayanaklarını Freud’un çalışmalarının kendisinde göstermek, üçüncü sebebi açıklaya geldiğimiz üzere salt düşünsel bir töze indirgenemez olanın ve kişinin gizil, nüfuz edilemez hakikatini barındıranın benlik değil özne olduğunu vurgulamak, bir diğer olası nedeni de Fransızcanın benlik-ben-özne arasındaki farklı dilsel ifadelerle Almancaya oranla tanıdığı imkândan yararlanmaktır.¹⁸

Lacan’ın 1954-1955 yıllarındaki Seminer’inde ortaya koyduğu ve sonraki çalışmalarında yeniden ele aldığı *öznelerarası diyalektiğin L şeması* benlik ve özne arasındaki bu düzlemsel ayrımı vurgulamak ve bilinçdışı arzu dinamiğini açıklamak adına temel bir çalışmadır¹⁹.

¹⁷ Bu Fransızca *énoncé* ve *énoncition* arasındaki ayrımdır. Bu iki terimi yine Fransızca *dit* ve *dire* kelimelerini karşılayan ve Lacancı kuramda aynı ayrımı anlatmak için kullanılan *söylenen* ve *söylenilen* olarak çevirmek de mümkündür. (Bkz: J. D. Nasio, *Jacques Lacan’ın kuramı üzerine beş ders*, İmge kitabevi, 2007, çev. Özge Erşen & Murat Erşen).

¹⁸ Almanca’da Fransızca’daki gibi benlik ve özne kelimelerini karşılayan iki ayrı kelime (le moi et le je) bulunmamaktadır. Bu sebeple de Almanca *Ich* kelimesi Fransızcaya “benlik” ya da “özne” olarak iki farklı anlamda çevrilebilmektedir. Freud’un *IchSpaltung* kavramı (1938) bu çeviri sorununa işaret eden önemli kavramlardan birisidir. Zira bu kavramı “benliğin/egonun bölünmüşlüğü” ya da “öznenin bölünmüşlüğü” olarak çevirmek ve dolayısıyla da hem kuramsal hem de uygulama açısından oldukça farklı yorumlamak mümkündür. Lacan, anlaşıldığı üzere “öznenin bölünmüşlüğü” olarak yorumlamış ve bilinçdışı özne kuramını *IchSpaltung* kavramından yola çıkarak temellendirmiştir.

¹⁹ 25 Mayıs 1955 tarihli seminer, *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, Seminer II. Kitap, Paris, Seuil, 1978. Aynı şemayı 1956’daki “*çalışmış mektup üzerine seminer*” ve «D’une

L şeması bize öznenin kendisini ancak bir başka benlikte, ötekinin imgesel yansımasında görebildiğini ve öznenin kendisiyle olan ilişkisini her zaman bir başkasının imgesi aracılığıyla kurabildiğini gösteren bir düzenektir. Aynı şekilde ötekiyle kurulan her ilişki, öznenin kendi benliğinin, bir diğer deyişle imgesel eksenin aracılığıyla mümkündür. Burada ayna evresine yapılan gönderim açıktır²⁰. Bebeğin aynada yansıyan imgesine, karşılaşılan ilk Öteki olan Anne tarafından verilen “bu sensin” simgesel adlandırması aynı zamanda anneye olan ikili, dolaylı ilişkiye son veren ve arzunun iletimini sağlayan adlandırmadır da. Aynada yansıyan imgenin kendi imgesi olduğunun Öteki tarafından tanınması ve bir cevap bulması, özneliliğin ilk adımlarının atıldığı bu evrede çocuğun simgesele girdiğinin ama aynı anda da kendisini bundan böyle dolaylı olarak –benzerinde yansıyan ve özdeşim kurduğu imgesi aracılığıyla- ifade etmeye mahkûm olduğu imgesel düzlemin içine yeniden düşmesinin bir göstergesidir. Sevdiğim ve nefret ettiğim, yanaştığım, hayran kaldığım ya da püskürttüğüm, saf dışı bıraktığım, terk edildiğim, rekabet ettiğim ve tüm bunları yapar ve hissederken de aslında bakışında kendimi izlediğim, hiçleştirdiğimi gördüğüm, itildiğim ya da göklere çıkarıldığım benzerim olan öteki: Benliğim. Kendime “bu benim” diyebildiğim ve bırakmamacasına tutduğum imgesel kapılmalarım, özdeşimlerim, aynı zamanda özneliliğime açılan kapılarım ve bir o kadar da kendi asli gerçekliğimden uzaklaştıran katmanlarım. “Varım” dediğim yer; eminliğim bir başka yerde, Özne’nin yerinde kurulmuş olsa da.

Özne kelimesinin kökeninin Latince *aşağıya fırlatılmış olan, aşağıya geçmiş olan* anlamlarına gelen *sub-iectum* kelimesinden geldiğini hesaba katarsak, öznenin onu kuran simgesel eksen tarafından bilinçdışına fırlatıldığını, yüzeye çıkmasının ancak onu derisi gibi sarıp sarmalayan imgeselin, ötekiyle kurduğu özdeşimlerin süzgecinden geçerek mümkün

question préliminaire à tout traitement possible de la psychose» başlıklı seminerde (*Écrits* içinde) bulmak mümkün.

²⁰ Lacan’ın bu düzeneği oluşturmasına temel teşkil eden diğer bir gönderim de elbette ki Hegel’in “*Tinin görüngübilimi*” yapıtında ele aldığı bilinç ve arzu diyalektikidir.

olduğunu anlayabiliriz. Bu paradoks belki de en aşikâr şekliyle Lacan'ın "öznenin bize benliğinden ve benliği aracılığıyla iletebileceğinden başka hiçbir şeyi yoktur" ifadesinde belirgindir²¹. Bir özne başka bir özneye iletişime geçmek istediği her seferinde, iletişim ancak imgesel eksen, benlik-öteki eksenini doğrultusunda sağlanabilmektedir. Sorguladığımız ya da cevap beklediğimiz daha ziyade bir özne olmakla birlikte, yöneldiğimiz ve muhatap bulduğumuz, aynı zamanda kendi imgemizin de bir yansıması olan ötekinin temsili olarak kalmaktadır. Kendim ve kendimle, benliğim ve bir başka benlikle sürdürdüğüm sağır bir diyalog misali. Özne hakiki, gerçek muhatap olan Ötekiye yöneldiğinde, ona hiçbir zaman doğrudan ulaşamaz. Zira bu yönelim dilin temsil düzeneği tarafından kesintiye uğratılmıştır. Çatlakların belirlediği, özneyi sendeleten ve semptomunun altına adeta bir buluş niteliğinde imzasını atabilmesine yarayan kesikler. Öteki bir duvarın, *dil duvarının* diğer yanındadır. Tıpkı öznenin kendisinin de onu kuran aynı dil düzeneği tarafından öznel hakikatının dış çeperine fırlatılmış bulunması gibi. Bu durumda öznenin kendisini duyurması için *sözce* ya da *söylenen* maskesinin altında belirmekten başka bir yolu yoktur. "Ben", öznenin kendisine "ben" dediği, benliğinse kendini sahiden de bu "ben" ya da "özne" olarak sandığı yerdir. *Sözceleme* ya da *söyleme*, bir diğer deyişle üretimin kendisi, bilinçdışı ikamet etmeye ve sözcelerin –üretilenlerin- arzu dinamiği içinde dolaşımda olmalarını sağlamaya devam etse de. O halde, dilin simgesel sistemi bizi hem Öteki'nin varlığında kurmakta hem de onu anlayıp, onun tarafından anlaşılacak istediğimiz her defasında gerisin geri ötekiye, onunla istediğimiz her şeyi konuşup, yapabileceğimizi sandığımız ötekiye göndermektedir. *Öznelarası diyalektikse*, bu çelişkilerin dörtlüğe gittiği bir alanda, Lacan'ın çarpıcı bir dille ifade ettiği bu körebe oyununda gerçekleşmektedir: "Biz gerçekte 1. Ötekiye, 2.Ötekiye sesleniyoruz, tanımadığımız hakiki Ötekilere, gerçek öznelere. Onlar, dil duvarının diğer yanındalar, onlara orada ilke gereği ulaşamıyorum. Esasen, her seferinde gerçek bir söz telaffuz ettiğimde hedeflediklerim onlar, ama her zaman yansımaları olarak benlik-öteki eksenine varıyorum. Her zaman gerçek öznelere hedefliyorum ama bana düşen gölgelerle yetinmek oluyor. Özne Ötekilerden, hakiki olanlardan, dil duvarı tarafından ayrılmıştır"²².

Analitik kür deneyimi, özneye dair bu yapısal çıkarımların ve Lacan'ın "Freud'a geri dönüş" çalışmasının şüphesiz ki en canlı örneğini sunar. Analitik deneyim, Freud'un aktarım ilişkisi olarak adlandırdığı ve bu keşfi sayesinde öznenin bilmeksizin meşgul olduğu gerçek muhataplarının belirmesine, dahası duyulup, yorumlanmasına olanak sağlar. Bu

²¹ J. Lacan, « Introduction au commentaire de Jean Hypollite sur la "Verneinung" » de Freud », *Écrits I*, Paris, Seuil, 1999, s.367-378.

²² J. Lacan, 25 Mayıs 1955 tarihli seminer, *Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*, s.336.

Lacan'ın deyimiyle gündelik, "boş sözlerin" gezindiği benlik-öteki imgesel rayından, "hakiki sözün", "dolu sözün" gün ışığına geldiği raya geçiştir. Lacan bu noktada oldukça nettir. Analist, yaşayan bir ayna gibi olmaktan vazgeçtiği, orada olmamayı kabul edebildiği oranda, orada olup bitenler öznenin benliği ve ötekiler arasında gerçekleşebilecektir; öznenin benliği ve analistin benliği arasındaki değiş-tokuş alanında değil. Böyle bir çerçevede öznenin seslendiği ve cevap bulduğu yer, analistin benliğinden ziyade ilişkide olduğu, bu ilişkiler aracılığıyla bilmeksizin öznel hakikatini aktardığı ve bunu dil duvarının tepkimesinin de ötesinde sezebileceği yer olmalıdır. Böylelikle, ilerleyen analitik süreç boyunca öznenin tanışıp, karşılaşacakları analistin kendi benliğinin yansıttıkları değil, öznel hikâyesinde tanımadığı tüm bu Ötekiler, sorgulamalarının, şikâyetlerinin gerçek kefilleri olacaktır. Öznenin yolun sonunda bilincine vardığı, kurduğu ilişkilerde ve diyaloglarda farkında olmaksızın hangi gerçek Ötekiye seslendiği, aradığı, tanınmayı ve cevap bulmayı istediğidir. Ve belki de bu sayede elde ettiği en büyük keşif, öncesinde özne olarak nerede olduğunu bilmediği aktarım ilişkilerini, olduğu yerden üstlenebilmektir. Benlik, kademeli olarak yerini Özneye, orada, yabancılaştığı arzusunun hakikatinde *oluşagelen* özneye bırakmalıdır: *Wo Es/S(ujet) war soll ich werden.*

Hala bir özne var mı? Özne hesaptan düşülürse...

Öznelerarası diyalektiğin L şemasından itibaren sözün ve özneliğin dile gelişinde yapının vazgeçilmez bu dört ögesinin aynı anda etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda, yapı adeta bir makine gibi işlemekte, öznelik bize kendisini üretilen sözcelerle duyurmakta, özneyse süreğen bir oluş halinde üretimin yeri olmaya devam etmektedir. Çünkü ne özne ne de bilinçdışı, kastrasyon deneyiminin tüm yaşam boyunca farklı şekillerde tekrarlamasından dolayı tek ve son kez kurulmuştur. Aksine, öznel oluş ya da buluş-kayıp dinamiği olarak adlandırdığımız öznel edimler süreğen olarak devam etmekte, eminlik öznenin diğer öznelere olan ilişkisinde her defasında yeniden üstlenilmekte ve sınanmaktadır. Bir yerlerde, onu temsil eden gösterende *anlam* olarak beliren özne, başka bir yerde, temsil edildiği ikinci gösterende *yitiş* olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, öznenin yaşamla ölüm, sonluyla sonsuzluk, tekille çoğul arasındaki bölünmesidir. Özne kavramına psikanalitik kuram tarafından verilen en önemli özgünlük, belki de öznel yapıdaki bu birbirine denk olmayan iki dilli var-oluşu hesaba katmasıdır: birisi konuşulan, resmedilen, yüzey işlevi gören biçimsel dil (*langage*), diğeryse öznel hakikatin bilmecemsi parçalarını barındıran ve sonsuzluğa meyleden annesel *zevkin* anlama indirgenemeyen kalıntılarını barındıran dil (*lalangue*).

Öznel işleyişin temelindeki bu çoklu dinamiği hesaptan düşen söylem türleriye, aslında öznel anlamın yaratıcısı olan “sözcelemeyi” hesaptan düşmüş, bir diğer deyişle bilinçdışı öznesini susturmuş olurlar. Bu söylem türlerinin en çok gündemde olanlarından birinin kendisini öznesiz olarak konumlayan bilimsel söylem olduğunu biliyoruz. Burada bilimin söylemiyle, bilimsel söylem arasında bir ayrım yaptığımızın altını çizmekte yarar var. Sözünü ettiğimiz, bilimsel yöntem ve buluşlardan yola çıkarak, kendisini şeylerin ve öznenin hakikatini “bilen” olarak konumlandıran bilimsel yetkedir. Sözcenin öznesinin kendisini sözcelemenin öznesi sandığı, otantik, kendisine denk bir özne yaratma yanılısamasını barındıran ve makinenin özne olmadan işlediği parametreler söz konudur. Dolayısıyla da benlik-öteki imgesel kapılma-yanılısama çizgisinin en iyi teknik-bilimsel söylemde temsil edildiğini, çünkü aynı zamanda bilinçdışı öznesinin en iyi bertaraf edildiği yerin burası olduğunu söyleyebiliriz. Uzman söylemine başvurmanın giderek daha da fazla yaygınlaştığı ve her öznenin bir “bilen” ve başkaları adına da üretebileceği hakikati söyleyen olmaya sevdalandığı modern toplumumuzda, sorular cevapların kendisini de zaten arayışa mahal vermeden içermektedir. Psikiyatrinin tanı kriterleri, özneliğin teminatı olan semptomdan, bir dizi “davranış bozukluğu” kavramına geçişin en belirgin örneklerinden birini sunar. Bu, öznel boyutu içermeyen, salt edim ve davranış boyutunu kapsayan yeni bir semiyolojinin inşasıdır. “Bozukluk” kavramı tam da betimlemenin mümkün olmadığı, öznel açıklamalara ihtiyaç duymayan, edim ve anlamını birebir denkleştiren bir “sözceler” kümesidir. Bir başka deyişle, sorgulayan ve soru soran edimlerin, arayışında oldukları bir anlam ya da hakikat değil, anlamın ve hakikatin kendisi zaten bu edimlerdir. Soru işaretinden önce denklik yani davranışa teknik bir cevap orada, hali hazırda bulunmaktadır. Böylesi bir işleyişte hem toplumsal hem de öznel yapının kayıp dinamiğinden, eksiklikten türeyen bilimsel bilgi, tayin ettiği gösterenlerle yine bu kaybı ve özneyi adlandırdığını iddia ettiği bir konumdadır. Oysaki semptomun sorguladığı, psikanalistin duyuşunu, okuyuşunu, tercümesini talep eden, anında bir cevabının olmadığı bir bilmecedir. Bu, öznenin söylediklerinden itibaren anlamın oluşturulduğu, sözcelerle birlikte sözcelemenin hesaba katıldığı bir süreçtir. Analitik söylemin yeniden ürettiği şeyse, özne bilmeksizin onu temsil eden ve bu “bilmeme” durumuna rağmen kendisiyle birlikte taşıdığı, ona Öteki tarafından verilmiş olan gösteren yani öznenin bölünmüşlüğüdür.

Tıp ve psikopatoloji, günümüzde belki de hiç olmadığı kadar bireylerin özgürlüklerine, ideal bir yaşam kalitesi sunma adına saygı duydukları izlemine vermemişlerdi. Ama ne tuhaftır ki bu ikisi yine hiç olmadığı kadar günümüzde, uzmanlık ve günlük yaşamın akılcı, bilimsel yönetimi adına bireyleri süregelen davranış ve duygu ölçme, değerlendirme

tekniklerine maruz bırakmamıştı. Bilimsel söylem, hızlı ve yoğun yaşanan iktisadi, politik ve sosyal değişimlerin ve buna paralel olarak da özneliğin dönüşümlerinin ayaklarından önemli olmakla birlikte yalnızca bir tanesidir. Zira hâkim olan liberal ideoloji adeta pratik bir söylenceler silsilesi, yaşamları tüketme kılavuzları yaratmaktadır. Bu, Serge Lesourd'un deyimleriyle bir "post-modern gevezelikler" bütünüdür²³, her türlü sözcenin-söylenenin birbirine eşit olduğu ve önceliğin, dolayısıyla da toplumsal ve öznel referansların silindiği ya da Jean Luc Nancy'nin deyimleriyle bir adresi içeren ve sosyal-öznel deneyimleri belirleyen "ile-birlikte olma" (être avec)²⁴ halinin içinin boşaldığı bir düzlem. Biz bu "birlikte olma" kavramını tarih, hatıralar, kolektif bellek gibi toplumsal kodlar ve koordinatlar olarak yorumluyoruz; öznel ifadenin, sorgulamanın, şikâyetin yeşerdiği ve Freud'un deyimleriyle bir "aktarım ilişkisi" içine yazıldığı bir adres olarak. Kime ve neye yönelik olduğunu bilmediğimiz, giderek artarak baş gösteren bireysel-toplumsal şiddet örnekleri bu adres ve anlamlandırma sorunsalının bir işaretidir. Bu anlamda, günümüz post-modern toplumlarındaki sorun, Nancy'nin de vurguladığı gibi öteden bu yana türlü soykırım, işkence ve savaşlardan hayli nasibini almış bir dünya olarak şiddetin varlığı sorunu değil, bu şiddetin bizim tabirlerimizle bir "aktarım ilişkisi" içinde, Öteki'ye olan gönderiminde yorumlanamamasıdır.

Bireylerin salt kendilerinden menkul olduğu, kendileri için ve kendileri aracılığıyla karar verdiği bu pratik söylenceler silsilesinde, simgesel ve kültürel konulardan, bilgi ve değer birikimlerinden "tabula rasa" haline dönmüş bir toplum ve pazarlanan, tüketilen, atılan nesnelere hatta öznelikler yığını belirlemektedir. Bu bağlamda, salt bireysel ilgilerin bir toplamı olarak algılanan toplumda, tekil, özgün sözün ve kolektif politik bilincin de hiçleştirilmesi tesadüfî değildir. Söylemin, özne-öteki-Öteki üçlü işleyişinden farklı olarak, benlik-öteki ikili post-modern söylencelerine indirgenmesi, söylemin yapısındaki simgesel yerin önceliğinin bir inkârının, bu durumda da birbirinden farklı işleyen düzeneklerin *farklılığının* inkârının bir sonucudur. Salt imgesel düzeneğin ikiliğine sıkışmış, adresiz bir kayış, hiperaktif bir debelenme içinde kendisini tüketircesine var eden bireyler, öznel olduğu kadar toplumsal ıstırapın da bir göstergesidir. Bu anlamda, yeni bir öznenin doğuşundan değil ama bilinçdışı öznesinin hesaptan düşüldüğü güncel söylemlerle olan bağı içinde yeni öznel ifadelerin, patolojilerin doğuşundan söz etmek mümkündür. Liberal sistem işlemekte, hatta çok iyi işlemektedir. 18. yüzyılın başından bu yana, "tutkular" olarak adlandırılmış ve sonrasında

²³ S. Lesourd, *Comment taire le sujet? Des discours aux parlottes libérales*, Ramonville Sainte-Agne, Érès, 2006.

²⁴ J. L. Nancy, "ile olmak ve demokrasi" başlıklı konuşması, İstanbul Fransız Kültür Merkezi, Ekim 2010. Konuşma metni Monokl yayınlarından çıkan *Demokrasinin hakikati* adlı kitapta bulunabilir (2010, çev. Murat Erşen).

Freud'un "itkiler" olarak adlandırdığının yeniden işlenilmesi üzerine kurulan liberal ekonomi, insanlık tarihinin devrim niteliğindeki bir projesini temsil etmektedir adeta: önceleri bastırılan tutkuların özgürleşmesini. Liberalizm gücünü, itkiyle olan bu dirsek temasından hatta itkiye doğrudan yaslanmasından ve bu gücü dengeleyebilecek etik, ahlaki ilkelerin içinin boşaltılmasından almaktadır. İtkilerin doyurulması üzerine kurulan büyük pazar ekonomisinin, politik, simgesel, ruhsal ekonomi gibi başka büyük insani ekonomilerin derinlemesine zarar görmesine yol açtığı saptanası bir gerçekliktir. Öznenin nesneleştirildiği, buna karşılık benliğin imgesel performanslarının şişirildiği, her şeyin olay ve bireysel tercih düzleminde yaşandığı, öznel hikâyeninse bir tür "kendini bilme" haline, kariyer yaparcasına "kendini gerçekleştirme" idealine dönüştüğü bu kapalı döngüde, bırakmamacasına tutunulan "kendilik" ve "kimlik" gibi kavramlar da bilmecemsi, adlandırılmayan, doyurulamayan öznel gedikleri doldurmaya, tıkamaya gelirler.

Ne var ki kapıdan kovsak da bacadan giren, tuhaf, yabancı, adlandırılmayan bir şeyler hep var olmakta, kendisini şu ya da bu biçimde duyurmaya devam etmekte. Bizden kaçıp kurtulan, belirmediği anda başka bir yerde, Ötekideki ikinci bir gösterene yaptığı çağrıda ortaya çıkmak üzere kaybolan, varlığa geldiği anda bunu otantikliğinin bir yitişine borçlu olan bu bilinçdışı öznesinden bilir edasıyla konuşmak, sınırlandırmak ne mümkün. Belki de yalnızca psikanalizin adlandırabildiği, P. L. Assoun'un deyimiyile hakikatini bu kadar kötü bilen ama o denli de iyi dile getirebilen bu bilinçdışı öznesinin Freud'un söylediği gibi kendiliğinden "konuştuğunu" [«ça parle!»] ve Lacan'ın ifadesiyle de orada, "konuştuğu" yerde gün yüzüne çıktığını söylemekle yetinelim.